

УДК 355.43:355.426

О. В. Лавніченко, С. О. Годлевський

СУТНІСТЬ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ВСЕРЕДИНИ ДЕРЖАВИ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ТИПОЛОГІЇ

Розглянуто сутність збройного конфлікту всередині держави у міжнародному та вітчизняному правовому та військовому аспектах. Запропоновано уточнення основних понять, що використовуються у процесі дослідження проблемних питань, пов'язаних з розв'язанням такого конфлікту; надано підходи до його типології.

Ключові слова: збройний конфлікт всередині держави, збройний конфлікт неміжнародного характеру, внутрішній збройний конфлікт, громадянська війна, заворушення всередині країни, ситуації напруженості всередині країни, не передбачене законом збройне формування, локалізація, нейтралізація, розв'язання, врегулювання конфлікту.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону [1] Національна гвардія України є однією із силових структур держави, яка застосовується для боротьби з не передбаченими законом збройними формуваннями (НЗФ), у тому числі в рамках збройного конфлікту всередині держави (ВЗК).

Для того щоб планувати застосування сил сектора безпеки і оборони, мати відповідну їх структуру й оснащення, необхідно чітко знати ті загрози виникнення збройного конфлікту, що існують на території держави, можливі рушійні сили такого конфлікту, шляхи протидії його виникненню ще на початковому етапі ескалації. Термінологічна нечіткість у визначенні характеру збройного конфлікту, процесів, що у ньому відбуваються, може призвести до неадекватних дій різних суб'єктів з його врегулювання.

Надзвичайно важливою характеристикою ВЗК є правове поле, в рамках якого діють силові структури під час урегулювання конфлікту, яке обмежує масштаби застосування зброї. Воно також визначає: які положення міжнародного гуманітарного права діють у конкретному випадку; який правовий режим діє; які права для силових органів і які обмеження для громадян він передбачає; який порядок захисту цивільного населення, біженців, тимчасово переміщених осіб; можливість введення спостерігачів, миротворчого контингенту та ін. Велика частина вказаних питань має регулюватися відповідними статутами, як, наприклад [2, 3, 4] у збройних силах США. На жаль, статутні документи щодо застосування Національної гвардії України у ВЗК на цей час перебувають на стадії розроблення, тому у багатьох

випадках командирів доводиться або керуватися застарілими документами, або спиратися на власну інтуїцію.

Як засвідчив аналіз законодавства України [5–9], на сьогодні поняття “ВЗК” та термінологія, пов'язана з ним, у нормативних актах не прописані, не визначено критеріїв щодо того, які конфлікти слід віднести до ВЗК, не надано чіткого визначення такого конфлікту. У прямій постановці поняття “внутрішній збройний конфлікт” згадується лише у Воєнній доктрині України [7].

У статті Закону України 7 [5] серед загроз у сфері державної безпеки України зазначається: “спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави”, але про ВЗК у документі не згадується. У ст. 18 [8] указується про боротьбу з “...диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями...”. Така боротьба може вестися як в умовах ВЗК, так і за інших умов.

Поряд із цим у світовій науковій думці також є різні підходи до тлумачення самого поняття, так званого “внутрішнього збройного конфлікту”, деякі поняття і терміни потребують уточнень.

Отже, є необхідність глибше розглянути саме поняття “ВЗК” як з наукової, так і з правової точок зору, уточнити термінологію і провести аналіз відомих підходів до типології таких конфліктів, запропонувати власне бачення природи ВЗК з прив'язкою до

нормативних актів України та міжнародного права.

Метою статті є уточнення термінів, що вживаються у процесі дослідження ВЗК, визначення підходів до типології зазначених видів конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями визначення понять, пов'язаних із ВЗК, дослідженням їх природи та типологією займалися деякі вітчизняні і зарубіжні вчені. Найвідоміші серед них – М. А. Рильська, Е. А. Степанова, А. Г. Здравомислов, С. Віте, Я. Етингер.

Зокрема, М. А. Рильська у [10] виділяє політичну складову як ключову ознаку виникнення ВЗК, оскільки найбільша ймовірність переростання кризової ситуації у збройну форму розв'язання притаманна надзвичайним ситуаціям соціального характеру. За її визначенням, ВЗК – виняткова за заходами, що вживаються для його розв'язання, і вища за рівнем соціальної напруженості форма внутрішньодержавного конфлікту; є однією із форм силового розв'язання соціально-політичних протиріч. Як і в будь-якому соціальному явищі, йому властиві певні характерні риси.

З одного боку, ВЗК – це кризова форма надзвичайної ситуації соціального характеру, підставами виникнення якої можуть бути як конфлікти різних видів (економічні, політичні, міжнаціональні, регіональні тощо), так і надзвичайні обставини кримінального характеру.

З іншого боку, ВЗК “може виникнути у формі збройного інциденту, збройної акції та інших збройних зіткнень обмеженого масштабу і стати наслідком спроби розв'язати національні, етнічні, релігійні та інші суперечності за допомогою засобів збройної боротьби” [10].

Аналізуючи сутність ВЗК, Е. А. Степанова у [11] зазначає, що однією з найбільш небезпечних рис таких конфліктів є їх вкрай напружений характер. Конфлікти такого виду є також найбільш тривалими: у тих випадках, коли громадянські війни післявоєнного періоду не закінчувалися у перший же рік, вони, як правило, тривали десятиліття (в результаті досягнення сторонами воєнно-політичної рівноваги сил). Хоча сучасні внутрішньодержавні конфлікти, як правило, ведуться на рівні нижче “звичайної війни”, інтенсивність збройних зіткнень може бути

досить високою, у середньому перевищуючи рівень насильства, характерний для “конфліктів низької інтенсивності” 70–80-х рр. Таким чином, відбувається поступове розмивання умовної межі між конфліктами низької інтенсивності (партизанських воєн, підвищення терористичної активності тощо) та середньої інтенсивності (протистояння між регіональними центрами сили на рівні “звичайної війни”). Усереднення інтенсивності локально-регіональних конфліктів 90-х рр. насамперед пов'язане з появою після закінчення “холодної війни” можливості тривалого ведення бойових дій без небезпеки переростання їх у глобальний конфлікт. Іншими чинниками, що сприяли поширенню локально-регіональних конфліктів, стали, з одного боку, масове надходження зброї в регіони, а з іншого, – обмеженість ресурсів воюючих сторін, що не достатні для підтримки конфлікту на рівні звичайної війни.

У праці [12] А. Г. Здравомислов проводить аналіз конфліктогенних чинників на пострадянському просторі, у першу чергу – міжетнічних, міжнаціональних, політичних, міжконфесійних. Теоретичні розробки автора пов'язані з обґрунтуванням рефлексивної політики для запобігання конфліктам або для їх розв'язання. Така політика спирається на розуміння складних процесів та їх конструювання за взаємодії різних суб'єктів.

Віте С. у [13] пропонує здійснити типологію збройних конфліктів з погляду міжнародного гуманітарного права. Цим автором зроблено спробу показати, яким чином різні категорії збройних конфліктів, що передбачаються цим правом, можуть тлумачитися у міжнародній юридичній практиці, можуть бути пов'язані із правом міжнародних збройних конфліктів, а також із правом неміжнародних збройних конфліктів. За висновком автора, реальність збройних конфліктів насправді складніша, ніж модель, описана у міжнародному гуманітарному праві, до такої міри, що сьогодні деякі спостерігачі ставлять під сумнів адекватність цих правових категорій.

Огляд цим автором різновидів збройних конфліктів у міжнародному гуманітарному праві показав, як важко класифікувати ситуацію насильства, а отже, визначити норми, які повинні застосовуватися. Ці труднощі частково пояснюються самими правовими

категоріями, зміст яких часто є неточним у текстах договорів, що їх регламентують.

Таким чином, згадані дослідники для визначення сутності поняття “ВЗК” характеризують: а) його правову основу з точки зору міжнародного та законодавства своїх країн; б) співвідношення з іншими видами конфліктів у правовому, воєнному та історичному аспектах; в) типологію та критерії власне ВЗК.

Виклад основного матеріалу. Більшість фахівців вважають, що межа між війною і збройним конфліктом досить умовна. Проте є низка істотних критеріїв, що дають змогу визначити відмінності між ними, а також місце і роль кожного із цих соціальних явищ у суспільному житті. *По-перше*, війна обумовлюється наявністю корінних суперечностей – економічних, політичних – і ведеться з рішучими цілями. Тому війна завжди має організаційний аспект. У збройному конфлікті, як правило, на перший план висуваються національно-етнічні, кланові, релігійні та інші, похідні від основних інтереси і викликані ними протиріччя. Збройні конфлікти можуть набирати форми стихійних або навмисно організованих повстань, заколотів, військових акцій та інцидентів залежно від того, кому належать “конфліктні” інтереси, хто є їх носієм. *По-друге*, війна веде до якісної зміни стану всієї країни і збройних сил. *По-третє*, у війні застосовуються відповідними інститутами держави всі форми боротьби – політична, дипломатична, інформаційна, економічна, збройна тощо, а у збройних конфліктах сторони можуть обмежитися збройними зіткненнями, часом стихійними, хоча не виключається організоване застосування ними інших форм протиборства, у першу чергу – інформаційного. *По-четверте*, з юридичної точки зору війні властиві такі ознаки, як формальний акт її оголошення; розрив дипломатичних відносин між воюючими державами та анулювання договорів, якими регулювалися мирні відносини цих держав; запровадження воєнного стану на території воюючих держав (або її частини) та деякі інші [14].

Отже, збройний конфлікт не містить основних ознак, притаманних війні як особливому стану суспільства, а також необхідних правових критеріїв, що визначають його як війну. Тому поняття “збройний конфлікт” не тотожне поняттю “війна” і

навпаки. За своєю природою ВЗК є саме збройним конфліктом, особливістю якого є те, що він відбувається на території однієї держави.

Міжнародне гуманітарне право [15, 16, 17] розрізняє чотири типи збройних конфліктів, до кожного з яких застосовуються різні правові принципи і документи, зокрема:

а) міжнародний збройний конфлікт, до якого застосовуються чотири Женевські конвенції 1949 р., Додатковий протокол № I 1977 р., Гаазькі правила й інші правові принципи;

б) визвольні війни і війни за самовизначення, що регулюються Додатковим протоколом № I 1977 р.;

в) збройні конфлікти неміжнародного характеру, що охоплюються положеннями загальної статті 3 у чотирьох Женевських конвенціях і деяких нормах звичаєвого права;

г) збройні конфлікти неміжнародного характеру, що мають вузьке формулювання і регулюються Додатковим протоколом № II 1977 р.;

д) випадках спорадичних актів насильства, внутрішніх безладь або напруженості будуть застосовуватися норми міжнародного захисту прав людини, а не норми міжнародного гуманітарного права. Женевські конвенції й інші норми гуманітарного права не містять спеціальних положень, які стосуються громадянської війни із залученням сил міжнародного співтовариства, що могла скласти п'яту категорію збройного конфлікту. Відповідно, ці конфлікти мають бути проаналізовані з позиції права як такі, що належать до однієї з чотирьох категорій.

У міжнародному праві як поняття “внутрішній збройний конфлікт” вживається поняття “збройні конфлікти неміжнародного характеру” – це всі збройні конфлікти, що не підпадають під дію статті 1 Додаткового протоколу I, що відбуваються на території будь-якої держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, проводять такий контроль над частиною її території, що дозволяє їм здійснювати безперервні й узгоджені воєнні дії і застосовувати положення Протоколу II [17]. Протокол не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку і виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких, як безладдя, окремі акти насильства та інші акти аналогічного

характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами (п. 2 ст. 1 Протоколу). Проте ознаки, які надаються у зазначеному документі, не є достатньо чіткими, що може призвести до суб'єктивних тлумачень і зловживань.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру мають такі ознаки [17]:

а) застосування зброї й участь у конфлікті збройних сил, включаючи поліцейські підрозділи;

б) колективний характер виступів (дії, що зумовлюють обстановку внутрішньої напруженості, внутрішні заворушення, не можуть вважатися конфліктами, які розглядаються);

в) певний ступінь організованості повстанців і наявність органів, відповідальних за їхні дії;

г) тривалість і безперервність конфлікту (окремі спорадичні виступи погано організованих груп не можуть розглядатися як збройні конфлікти неміжнародного характеру);

д) здійснення повстанцями контролю над частиною території держави.

Таким чином, збройний конфлікт між повстанцями та центральним урядом є, як правило, внутрішнім конфліктом. Проте повстанці можуть бути визнані “воюючою стороною”, коли вони:

- мають свою організацію;
- очолюються органами, що несуть відповідальність за їхні дії;
- установили свою владу на частині території держави;
- додержуються у своїх діях “законів і звичаїв війни”.

До збройних конфліктів неміжнародного характеру слід відносити всі громадянські війни і внутрішні конфлікти, що виникають із спроб державних переворотів і т. д. Ці конфлікти відрізняються від міжнародних збройних конфліктів насамперед тим, що в останніх обидві воюючі сторони є суб'єктами міжнародного права, у той час як у громадянській війні воюючою стороною визнається лише центральний уряд. Держави не повинні втручатися у внутрішні конфлікти на території іншої держави.

Як зазначено у словнику [18], поняття “ВЗК” охоплює громадянську війну, партизанську війну, повстання. Безпосередньо *громадянською війною* визнається форма збройної боротьби між організованими

групами, які ведуть боротьбу за державну владу, де однією стороною зазвичай є сили, що охороняють існуючий режим, а іншою – партизанський рух, підтримуваний частиною населення і (або) іноземною державою.

Міжнародний кримінальний трибунал з розгляду питань стосовно Руанди [19] послався в одному зі своїх рішень на такі критерії належності конфлікту до ВЗК : а) сторона у конфлікті, яка повстала проти уряду де-юре, володіє організованими збройними силами, чинним на певній території органом влади, що несе відповідальність за їхні дії, і має можливості дотримуватися і забезпечувати дотримання цієї Конвенції; б) законний уряд змушений вдатися до застосування регулярних збройних сил проти повстанців, організованих у військові структури, що контролюють частину території держави; в) законний уряд визнав повстанців як воюючу сторону, або він проголосив, що володіє правами воюючої сторони, або він визнав повстанців як воюючу сторону виключно для цілей Конвенції, або конфлікт був поставлений на порядок денний Ради безпеки або Генеральної Асамблеї ООН як такий, що являє собою загрозу міжнародному миру, порушення миру або акт агресії.

Прецедентне право Міжнародного трибуналу з розгляду питань стосовно колишньої Югославії [20] не тільки виділило два складових елементи поняття неміжнародного збройного конфлікту, а й запропонувало значну кількість критеріїв, які дозволяють перевірити у будь-якому конкретному випадку, чи має місце кожен із цих компонентів. Наприклад: а) напруженість насильства і б) організованість сторін. Ці два компоненти поняття неміжнародного збройного конфлікту неможливо описати в абстрактних термінах, їх слід оцінювати у кожному конкретному випадку, зважаючи безліч показників. Стосовно ж критерію напруженості ці показники можуть включати, наприклад, колективний характер боротьби або той факт, що держава змушена вдаватися до використання своєї армії, оскільки сили поліції вже не здатні впоратися із ситуацією самі. Тривалість конфлікту, частота актів насильства і воєнних дій, характер застосовуваної зброї, тимчасове переміщення цивільних осіб, контроль над територією сил опозиції, кількість жертв (загиблих, поранених, переміщених осіб тощо) також є

тими показниками, які можуть бути взяті до уваги.

Деякі спостерігачі додають ще одну умову до поняття неміжнародного збройного конфлікту. Вони вважають, що необхідно враховувати мотиви неурядових груп, які беруть у них участь. До цього типу конфліктів будуть, таким чином, належати тільки ті, у ході яких угруповання прагнуть досягти політичних цілей. “Суто злочинні” організації, такі, як мафіозні групи або територіальні банди, не входитимуть до цієї категорії і не можуть вважатися сторонами у неміжнародному збройному конфлікті. Однак за сучасного стану гуманітарного права це додаткова умова, що не має правової підстави. Важливо відрізнити ВЗК від *заворушень усередині країни*.

В обґрунтовуючих документах Міжнародний Комітет Червоного Хреста висловив думку [21], що заворушеннями всередині країни можна назвати ситуації, “які не є неміжнародними збройними конфліктами як такими, але в яких існує протистояння всередині країни, що характеризується певним ступенем серйозності або тривалості та актами насильства. Останні можуть набирати різних форм – від спонтанних актів протесту до боротьби між більш-менш організованими групами і владою. У таких ситуаціях, які не обов’язково переростають у відкриту боротьбу, влада широко використовує сили поліції або навіть збройні сили, щоб відновити порядок всередині країни”.

Ситуації напруженості всередині країни включають менш насильницькі обставини, наприклад, масові арешти, велику кількість “політичних” в’язнів, тортури або інші види незаконного поводження, насильницькі зникнення і (або) призупинення дії основних судових гарантій.

В американських польових статутах [2, 3, 4] поняттю “ВЗК” відповідає термін “конфлікт низької інтенсивності”, хоча він ширший і охоплює конфлікти як усередині держав, так і між державами. За основу береться така ознака конфлікту, як його інтенсивність. Водночас сам конфлікт низької інтенсивності поділяється на три умовні фази:

1) латентна повстанська війна (дуже низка інтенсивність);

2) відкрита партизанська війна з метою захоплення контролю за територією, населенням та ресурсами (середня інтенсивність);

3) позиційна війна (порівняно висока інтенсивність).

Словник з прав людини [18] дає таке визначення конфлікту низької інтенсивності: “Збройне протистояння з політичних причин між державами, які борються, що є нижче за той рівень, який прийнято вважати війною, і вище за той, що вважається серйозними розбіжностями і політичною напруженістю”. Термін також використовується для позначення деяких військових (напіввійськових) операцій, таких, як:

– надання іноземної допомоги для внутрішнього захисту держави: контрпереворот, який включає дії, що здійснюються державами для надання допомоги дружньому уряду, який протистоїть загрози повстання або заколоту;

– підтримка повстання (перевороту, заколоту): надання матеріальної допомоги і підтримки антиурядовому повстанському руху в іншій країні;

– операції обмеженої дії: короткострокові військові операції.

Крім того, у FM 90-8 [3] можна знайти визначення “ВЗК” як повстанського конфлікту: “Повстанський конфлікт означає ситуацію, коли країна перебуває під загрозою внутрішніх бунтівних дій, часто підтримуваних ззовні, спрямованих на повалення законної влади”.

У країнах СНД прийнято використовувати поняття “внутрішній збройний конфлікт” як форму розв’язання політичних, економічних, національно-етнічних, релігійних та інших протиріч із застосуванням засобів збройної боротьби конфліктуючими сторонами.

Істотним є і те, що ВЗК у сучасному світі дуже часто стикаються, а то й зливаються з таким явищем, як тероризм. Характер, інтенсивність терористичних, бандитських, диверсійних акцій, кількість залучених до цього сил і засобів досягли таких масштабів, що можуть бути трактовані як збройний конфлікт внутрішнього характеру.

Досвід дає змогу виділити основні *відмітні риси* ВЗК:

– наявність значного періоду зародження конфлікту;

– прагнення керівництва протиборчих сторін заручитися активною підтримкою іноземних держав, їхніх громадських об’єднань, організацій та громадської думки;

– створення конфронтуючими сторонами незаконних збройних формувань, централізація керівництва ними;

– застосування незаконними збройними формуваннями переважно диверсійно-терористичних методів діяльності, їхні маневрені дії, гранична швидкоплинність дій із застосуванням сил і засобів збройної боротьби особливо жорстокого, винищувального характеру цих дій;

– поступове залучення до збройного конфлікту дедалі більш широких мас населення, сусідніх регіонів (суб'єктів держави) і прагнення до перенесення протиправних дій на їхню територію;

– висока уразливість населення в результаті дій як із застосуванням сил і засобів збройної боротьби, так і вибіркових терористичних актів;

– напруженість боротьби протиборчих сторін за досягнення інформаційної переваги;

– можливість переростання збройного конфлікту в громадянську війну;

– складна морально-психологічна обстановка у військах, що беруть участь у припиненні збройного конфлікту, зростання рівня небойових втрат особового складу;

– явно виражена лінія протистояння збройної боротьби у збройних конфліктах, як правило, не простежується; опір НЗФ військам, що беруть участь у припиненні конфлікту, має осередковий характер.

Оскільки ВЗК мають різну природу і характер, повністю розкрити їх сутність неможливо без проведення типології.

На думку західних і вітчизняних конфліктологів, ознаками для встановлення того або іншого типу ВЗК є: соціально-політична природа і зміст конфлікту; співвідношення і розміщення внутрішніх політичних сил; мета і стратегія сторін у конфлікті; ступінь використання збройного насильства, рівень ескалації конфлікту, ставлення цивільного населення до учасників конфлікту, наявність зовнішньої підтримки тощо.

Наприклад, Я. Етингер [22] за джерелом виникнення зводить ВЗК до кількох основних типів.

1. Територіальні конфлікти, що часто тісно пов'язані із возз'єднанням роздроблених у минулому етносів. Їхнє джерело – внутрішньополітичне, а нерідко і збройне зіткнення між діючим урядом та яким-небудь

національно-визвольним рухом або тим чи іншим сепаратистським (іррегентним) угрупованням, що має політичну і військову підтримку сусідньої держави.

2. Конфлікти, які породжені прагненням етнічних меншостей реалізувати право на самовизначення у формі створення незалежного державного утворення.

3. Конфлікти, пов'язані з відновленням територіальних прав депортованих народів.

4. Конфлікти, джерелами яких слугують наслідки довільних територіальних змін, що відбувалися у радянський період.

5. Конфлікти як наслідок зіткнень економічних інтересів, коли за виступаючими на поверхню національними протиріччями у дійсності стоять інтереси правлячих політичних еліт, не задоволених своєю часткою у загальнодержавному “пирозі”.

6. Конфлікти, в основі яких лежать чинники історичного характеру, обумовлені традиціями багаторічної національно-визвольної боротьби проти метрополії.

7. Статусні конфлікти, в основі яких лежать вимоги про розширення адміністративно-управлінських повноважень у відповідному регіоні. Одне із джерел подібних конфліктних ситуацій полягає у проблемі адміністративного і державного статусу відповідних національних утворень.

8. Конфлікти, породжені багаторічним перебуванням депортованих народів на територіях інших республік.

9. Конфлікти, викликані дискримінацією мовних меншин у деяких незалежних державах Співдружності.

10. Конфлікти, у яких за лінгвістичними суперечками (яка мова повинна бути державною і яким повинен бути статус інших мов) часто приховуються глибокі розбіжності між різними національними громадами, як це відбувається, наприклад, у Молдові.

Типологію ВЗК за змістом варто доповнити такими ознаками:

1) за складом протиборчих сторін – між урядовими силами; між іррегулярними військовими формуваннями; між урядовими силами та іррегулярними військовими формуваннями; змішані;

2) за масштабом – оперативно-стратегічного масштабу; оперативного; оперативно-тактичного; тактичного; крім того, за масштабом типи ВЗК можна розподілити таким чином: а) громадянська війна практично

на всій території держави; б) регіональний конфлікт на території кількох областей держави; в) локальний – на території однієї області; г) місцевий – на території кількох районів; д) точковий – на території одного району або населеного пункту;

3) за розташуванням району конфлікту – внутрішній; прикордонний;

4) за способом розв'язання – провокація; терористичний акт; придушення масових заворушень; ескалація агресії та ін.;

5) за характером місцевості – сухопутний; прибережний; у гірсько-лісистій місцевості; на рівнинній місцевості; у міській зоні тощо;

б) за кількістю сил – від обмеженого контингенту до оперативно-стратегічного угруповання військ (сил);

7) за способами і формами воєнних дій – класичні; партизанські; нетрадиційні; обмежені; широкомасштабні; терористичного характеру та ін.;

8) за цілями – реалістичні; нереалістичні;

9) за ступенем використання військової сили – без використання військової сили; з мінімальним (одноактним) використанням військової сили; з використанням військової сили протягом тривалого часу; з елементами партизанської війни проти урядових сил; перебуваючи на межі або переходячи до громадянської війни.

Крім того, можна здійснити типологію ВЗК на основі їхньої інтенсивності, розподіливши на конфлікти низької, середньої і високої інтенсивності.

Для визначення інтенсивності ВЗК доцільно використовувати певні показники та критерії. Прикладом таких показників можуть бути: а) розмір території конфлікту; б) бойовий склад НЗФ, їх структура, характер дій; в) інтенсивність впливу НЗФ: кількість нападів (спроб) прориву НЗФ (обстрілів) рубежу ізоляції на одиницю часу; ширина, глибина смуги прикриття (площа району ізоляції); г) кількість необхідних спеціальних операцій для пошуку та нейтралізації НЗФ (ДРГ), вилучення зброї у контрольованій зоні на одиницю часу; д) площа району збройного контролю території, протяжність кордону ВЗК з державою, що може підтримувати НЗФ; ж) коефіцієнт підтримки ворожої держави (за наявності); к) можливі варіанти бойового складу елементів угруповання НГУ.

У різних дослідників суттєво може розрізнятися термінологія стосовно ВЗК. Можна зустріти вирази “нейтралізація ВЗК”,

“ліквідація ВЗК”, “локалізація ВЗК”, “урегулювання, розв'язання ВЗК”.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови [23] даються такі тлумачення:

Ліквідувати. 2. Припиняти існування, знищувати що-небудь; позбуватися, усувати (с. 619).

Нейтралізувати. 2. Послаблювати чи припиняти дію, вплив і т. ін. чого-небудь (с. 764).

Нейтралізацію незаконних збройних формувань можна визначити як сукупність режимних заходів та спеціальних (у тому числі воєнних) дій, результатом яких є втрата відповідних властивостей НЗФ та їх лідерів щодо протидії силам влади. На підготовчому та першому етапах виникнення конфліктів відмічається висока активність НЗФ, і тому основною метою дій для швидкого розв'язання ВЗК (нейтралізації НЗФ) є створення умов, які не дають їм змогу активно діяти. Виходячи з цього процес нейтралізації у внутрішньому збройному конфлікті можна поділити на два етапи:

– нейтралізація лідерів політичних (релігійних) партій (організацій) та польових командирів НЗФ;

– нейтралізація незаконних збройних формувань.

Нейтралізація лідерів політичних (релігійних) партій (організацій) та НЗФ властива періоду створення та активізації незаконних формувань з метою порушення активізації. Такі дії можуть бути проведені шляхом впливу на самого лідера (лідерів), членів його родини, знайомих, його економічні та політичні зв'язки тощо. Основними способами дій можуть бути оперативно-розшукові та пошуково-ударні дії.

Таким чином, ліквідувати або нейтралізувати конфлікт неможливо. Ці терміни прийнятні щодо рушійних сил та акторів, що діють у конфлікті: НЗФ, їх лідерів та ін.

Прийнято розрізняти поняття “урегулювання” і “розв'язання” конфліктів. Розв'язання конфліктів передбачає складну роботу, спрямовану на ліквідацію джерела конфліктних відносин, повне задоволення інтересів і потреб конфліктуючих сторін.

“Урегулювання та розв'язання конфліктів” – це система заходів, спрямованих на запобігання конфліктам, а також пошук шляхів виходу з них.

Термін “розв’язання конфліктів” зазвичай вживається у двох значеннях: по-перше, у разі розв’язання конфлікту самими його учасниками; по-друге, у разі об’єктивного розв’язання конфлікту, що ґрунтується на встановленні і нейтралізації його причин та недопущенні відкритих зіткнень сторін. Діяльність з розв’язання конфліктів охоплює:

1) аналіз і виявлення причин конфлікту та його учасників (Х. Корнеліус, Ш. Фейр [24] називають цей процес картографією конфлікту);

2) прийняття рішення про втручання у конфлікт з урахуванням його результату;

3) реалізацію прийнятого рішення.

Урегулювання означає недопущення насильницьких дій, досягнення взаємоприйнятних домовленостей, виконання яких є більш вигідним сторонам, ніж продовження конфліктних відносин. Урегулювання конфліктних ситуацій шляхом переговорів, посередництва, арбітражу використовується частіше, ніж їх розв’язання. Одним із найбільш примітивних і непродуктивних є метод придушення конфлікту, застосування сили. Метод укладення перемир’я перспективний як тактичний прийом або як елемент стратегії у розв’язанні конфлікту. В арсеналі напрацювань є такі форми перемир’я, як тимчасове припинення вогню, відмова від дій з розпалювання ворожнечі через засоби масової інформації, відведення від лінії зіткнення учасників конфліктуючих сторін та ін. Недоліками перемир’я є його несталість, тимчасовий характер, відсутність гарантій зобов’язань і санкцій за їх невиконання. Згідно з [23]:

Локалізувати. 1. Обмежувати певним місцем, не допускати поширення чого-небудь (с. 626).

“Локалізація збройних конфліктів” у більшості військових дослідників має таке значення: заборона підходу в зону конфлікту збройних формувань і доставки матеріальних засобів по суші, морю і повітря з метою обмеження поширення збройних зіткнень за місцем і часом, зниження інтенсивності бойових дій та створення умов для якнайшвидшого розв’язання конфлікту. Локалізація збройних конфліктів досягається спеціальними діями військ (сил), встановленням загороджень, руйнуванням транспортних комунікацій, вузлів доріг, мостів, гірських проходів, а також завданням ударів по силах і засобах, що наближаються до

зони конфлікту. Залежно від характеру збройного конфлікту та умов обстановки його локалізація може проводитися як однією з конфліктуючих сторін, так і діями нейтральної сторони (миротворчими силами).

У зв’язку з цим прийнятними будемо вважати терміни “розв’язання ВЗК”, “урегулювання ВЗК”, “локалізація ВЗК”, “нейтралізація (ліквідація) НЗФ”.

Неоднозначним у дослідників є підхід до розуміння сутності поняття “не передбачені законом воєнізовані збройні формування” (НЗФ). Сьогодні для його позначення дедалі частіше можна зустріти термін “ірегулярні збройні формування”, а також “терористичні формування”, “партизанські (повстанські) формування”, “екстремістські формування”, “бандгрупи”, “бойовики”. Термінологічний аналіз різних джерел засвідчив, що одне і те ж саме збройне формування може бути одночасно незаконним за ступенем легітимності, ірегулярним за способом комплектування, терористичним за своїми цілями і партизанським – за способами дій. Тому у кожному випадку необхідно чітко визначати, який саме противник протидіє урядовим силам.

Відповідно до ст. 260 [25] поняття “НЗФ” охоплює такі визначення:

1) “під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме в яких проводиться військова або стрійова підготовка”;

2) “під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю”.

Найбільш прийнятним вбачається визначення, надане у [26]: НЗФ – створені всупереч законодавству на території країни політичною партією, релігійною організацією, повстанським рухом тощо або противником сили, що озброєні й організовані на зразок військових частин з метою досягнення своїх політичних, воєнних, економічних та інших цілей.

Висновки

Отже, до ВЗК відносять конфлікти, що відповідають необхідним критеріям, основна частина яких закріплена у міжнародному правовому полі і в законодавстві деяких країн.

Статус ВЗК у міжнародному праві однозначно не визначений. Природа правової

характеристики збройного конфлікту зумовлена причинами його виникнення, просторово-часовими параметрами, рушійними силами, соціальною базою, формами боротьби і логікою розвитку.

Аналіз правових документів та досвіду розв'язання ВЗК дає змогу визначити такі узагальнені ознаки належності їх саме до збройних конфліктів всередині держави:

– фактичне збройне протистояння між двома ворогуючими збройними угрупованнями або військовими підрозділами центрального (федерального) уряду і збройними угрупованнями опозиційного або сепаратистського руху на території однієї держави;

– ворогуючі збройні групи (угруповання) повинні здійснювати контроль над частиною території держави, що дозволяє їм проводити систематичні, безперервні й узгоджені воєнні дії;

– уряд фактично визнав повстанців воюючою стороною у збройному конфлікті або конфлікт було поставлено на порядок денний Ради безпеки чи Генеральної Асамблеї ООН як такий, що являє собою загрозу міжнародному миру, порушення миру або акт агресії;

– основну масу ворогуючих збройних угруповань або збройних опозиційних, сепаратистських угруповань становлять громадяни тієї ж самої держави;

– використання армії (жандармерії) з боку уряду через неможливість управління ситуацією лише силами поліції (міліції);

– організованість збройних сил повстанців й обов'язкова наявність командування, що відповідає за їхні дії, безперервний і узгоджений характер їх дій;

– протистояння розвивається інтенсивно, із застосуванням зброї з обох боків;

– збройне протистояння (бойові дії) між конфліктуєчими сторонами мають доволі високий пороговий рівень (масоване застосування всіх видів бойової стрілецької зброї, артилерійських гармат, мінометів, а у деяких випадках – бронетехніки, бойових вертольотів тощо).

На основі узагальнення наведених точок зору щодо внутрішньодержавних воєнних конфліктів та визначених критеріїв під терміном “збройний конфлікт всередині держави” слід розуміти військове протиборство [через неможливість управління ситуацією лише силами поліції (міліції)] урядових сил (армії, підрозділів МВС,

спецпідрозділів та суб'єктів боротьби з тероризмом) і незаконних збройних формувань (що відповідають певним критеріям за своєю організованістю і характером дій) або між такими формуваннями в інтересах територіальної цілісності та зміцнення безпеки України у форматі певного правового поля. Вважатимемо також, що поняття “збройний конфлікт всередині держави” тотожне поняттям “збройний конфлікт неміжнародного характеру” та “внутрішній збройний конфлікт”.

Типологію ВЗК може бути здійснено за кількома основами: за детермінацією конфліктності; за просторовими параметрами; за тривалістю у часі; за активністю (інтенсивністю) дій учасників. Правильна типологія можливих конфліктів на території України дозволить визначити їх сутність і можливі рушійні сили, що дасть змогу правильно спланувати діяльність силових структур щодо недопущення переходу конфлікту в його силову фазу або локалізувати і розв'язати його ще на початку ескалації за низької інтенсивності його перебігу.

Уточнені терміни мають використовуватися для вдосконалювання нормативно-правової бази і проведення наукових досліджень.

Є потреба законодавчо закріпити поняття ВЗК, критерії, за якими він визначається, порядок реагування на нього, а також права й обов'язки державних органів з попередження та розв'язання конфлікту.

Список використаних джерел

1. Про Національну гвардію України [Текст] : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 17. – Ст. 594.
2. Полевой устав армии США FM 100-20 [Текст] // Low Intensity Conflict. – Washington D.C. – 1987. – 120 p.
3. Полевой устав армии США FM 90-8: Противопартизанские операции [Текст]. – Вашингтон : Округ Колумбия, 29.VIII.1986. – 212 с.
4. Полевой устав армии США FM 7-98: Операции в условиях малой войны (конфликтах низкой интенсивности). – М. : ГШ СССР, ГРУ, 1987. – 354 с.
5. Про основи національної безпеки України [Текст] : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України” [Електронний ресурс] : указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України” [Електронний ресурс] : указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/paran8#n8>
8. Про оборону України [Електронний ресурс] : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ (редакція від 05.03.2015 р.). – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
9. Про боротьбу з тероризмом [Електронний ресурс] : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-ІV (редакція від 22.08.2015 р.). – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15>
10. Рыльская, М. А. Внутренний вооруженный конфликт. Проблемы урегулирования (организационно-правовой аспект) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. А. Рыльская. – М., 2001. – 15 с.
11. Степанова, Е. А. Военно-гражданские отношения в операциях невоенного типа [Текст] / Е. А. Степанова. – М. : Права человека, 2001. – 120 с.
12. Здравомыслов, А. Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве [Текст] / А. Г. Здравомыслов, С. Я. Матвеева // Вестник российской академии наук. – 1995. – Т. 65. – № 7. – С. 579–594.
13. Вите, С. Типология вооруженных конфликтов в международном гуманитарном праве: правовые концепции и реальные ситуации [Текст] / С. Вите // Междунар. журнал Красного Креста. – 2009. – № 873. – С. 30–60.
14. Применение вооруженных сил во внутренних вооруженных конфликтах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.rosdiplom.ru/library/prosmotr.aspx?id=496122>
15. Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и дополнительные протоколы к ним [Текст]. – М. : Междунар. ком. Красного Креста, 2001. – 344 с.
16. Дополнительный протокол до Женевских конвенций от 12 сентября 1949 года, что касается защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I), от 8 июня 1977 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199
17. Дополнительный протокол до Женевских конвенций от 12 сентября 1949 года, что касается защиты жертв вооруженных конфликтов немеждународного характера (Протокол II), от 8 июня 1977 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_200
18. Словарь по правам человека [Текст] / под ред. А. Д. Джонгмана и А. П. Шмида. – М. : РИЦПЧ, 1996. – С. 5.
19. Prosecutor v Kunarac et al., IT-96-23/1-A, Judgement, 12 June 2002. – P. 56.
20. Prosecutor v. Tadic, T-94-1-A, Judgement, 15 July 1999. – P. 84.
21. Шиндлер, Д. Международный комитет Красного Креста и права человека [Текст] / Д. Шиндлер. – М. : Междунар. ком. Красного Креста, 1994. – С. 6.
22. Этингер, Я. Международные конфликты в СНГ и международный опыт [Текст] / Я. Этингер // Свободная мысль. – 1993. – № 3. – С. 88–95.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. – 1736 с.
24. Корнелиус, Х. Выиграть может каждый [Текст] / Х. Корнелиус, Ш. Фэйр. – М. : Стрингер, 1992. – С. 180.
25. Кримінальний кодекс України [Текст] : офіц. текст : за станом на 05 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
26. Кривенко, О. В. Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах) [Текст] : навч. посіб. / О. В. Кривенко, І. І. Качан. – 2-е вид. переробл. і доп. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2009. – С. 188.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2015 р.

Рецензент – доктор військових наук, професор О. М. Шмаков, Національна академія Національної гвардії України, Харків, Україна